ОБРАЗЪТ НА СВ. ИВАН РИЛСКИ, ОТРАЗЕН В ПРОПОВЕДНИЧЕСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Иван Денев

Култът към св. Иван Рилски възниква твърде рано, още след блажената му кончина в 946 година. Предполага се, че още в X век в негова чест е било съставено житие и богослужебни песни /Стара 1986:543/. След това се появяват неговото Народно (Безименно) житие (XII в.), Житието на византийския писател Георги Скилица (XII в.), малко по-късно - Пространното житие на св. Патриарх Евтимий (XIV в.), житията на Владислав Граматик (XV в.), на Димитър Кантакузин (XV в.), както и някои други, по-обширни или по-кратки, проложни жития. В края на XVIII или началото на XIX в. се появява и неговото гръцко житие, преведено от славянски на гръцки език от хилендарските монаси Серафим и Иона и отпечатано в Синаксара на Никодим Светогорец /Стара 1986:545/.

Най-ранното литературно свидетелство за св. Иван откриваме у Презвитер Козма. В Беседа против богомилите той пише: **Подражанитє Ивана прєзвитєра новаго бывшаго пастѹха ї єксарха...в зємли болгарстїи** (Подражавайте на презвитера Ивана Новий...някогашния пастир и екзарх (=игумен) в българската земя... /Попруженко 1936:79/. Тук титлата „екзарх“, според Иван Дуйчев има значение на „духовен началник, игумен“. Що се отнася до определението „Новий“, според същия автор, то ще да е било употребено от Презвитер Козма за отличие от някой по-стар църковен деец със същото име /Дуйчев 1947:136, 144, 148, 385, 386; Гошев 1948:61, бел.1/

По свидетелството на Г. Скилица, вероятно по времето на византийския император Роман IV Диогенет, между 1067-1071 г., мощите на светеца били пренесени от Рилския манастир в Средец (днешна София), от които ставали чудеса /Гошев 1948:40/. Опирайки се на Народното (Безименното житие) Йордан Иванов смята, че мощите били пренесени в София по заповед на св. цар Петър /Иванов 1917:16/. Ив. Дуйчев е на мнение, че пренасянето на мощите е станало между 969-972 година /Дуйчев 1947:191/.

Пренасянето на мощите станало на 19 октомври /Иванов 1917:16/. По това време изглежда, според Ив. Дуйчев, е станало и официалното канонизиране на светеца /Дуйчев 1947:197/.

Най-ранното свидетелство за св. Иван като светец е от X век. В месецослова на Зографското евангелие, литературен паметник от X век, името на светеца е записано за прослава под дата 19 октомври: **прѣпоᴬбнаго wца нш҃го Їѡ Рылскᵍа** /Иванов 1917:17/. Същото се повтаря и в Галичкото евангелие от 1144 година: **прпᴬобнаго w҃ца Їѡана Рыльскаго** /Иванов 1917:17/. В Триода на Виктор Григорович (XII в.) паметта му се прославя с тази на св. братя Кирил и Методий: **с нима жє пѣтъ бжди w҃цъ Їѡ поустынѫ Рылъскѫѣѫ** /Иванов 1917:17/.

Забележителното е, че поменът за светеца се дава под дата 19 октомври, което съвпада с датата на пренасяне на мощите му в Средец. Това, според Ив. Дуйчев, показва убедително, че официалното канонизиране на светеца и пренасянето на мощите му в Средец са две събития, свързани едно с друго /Дуйчев 1947:198/.

Канонизирането на светии обикновено се съпътствува с написването на житие, изписване образите им на икони, съставяне на служби и похвални слова (панегирици) в тяхна чест.

Всенародно, както вече се каза, св. Иван бил обявен за светец още в X век, макар официалното му канонизиране да датира от времето на Роман IV Диогенет. В негова чест още в X век се съставя житие. Пишат се хвалебни богослужебни песни. В XII в. възниква и неговото Народно (Безименно) житие.

Твърде рано, може би още в X век, възниква и Служба в негова чест, преправяна и допълвана след това във връзка с пренасяне на мощите му в Средец, Велико Търново и обратно в Рилския манастир. Днес разполагаме с три Служби за светеца: една за 1 Юли - посветена на връщане на мощите му от Търново; втора - за 18 август - посветена на Успението на св. Иван; трета - за 19 октомври - посветена на пренасяне на мощите му в София /Партений Левкийски 1955:37, 75, 110/.

Най-старото му стенописно изображение е от 1259 г. в Боянската църква в София, а най-старата икона с неговия образ е от XIV век, съхранявана днес в музея на манастира /Митяев 1961:10/.

Не така стои обаче въпросът с похвалните слова в негова чест. За съжаление Средновековието не можа да излъчи нито един панегирик /Стара 1986: 543/. Възраждането също! Изглежда култът към св. Иван в областта на църковната проповед се развива малко по-късно. Най-ранната проповед, която открихме, е от 1856 година, поместена във второто издание на „Неделника“ на св. Софроний Врачански /Врачански Софроний 1856:327-340/. Макар и назована Сказание (за житието на преподобнаго отца нашего Иоанна Рилскаго чудотворца и за пренасяне на честните негови мощи от града Средец в Търнов), фактически тя е едно похвално слово. Списано по житието на св. патриарх Евтимий, Сказанието е един исторически панегирик. Риторичната похвала към светеца, по подобие на някои похвални слова на св. Климент Охридски /Св. Климент 1970:102, 242-243/ е дадена чрез риторично повтаряне името на светеца. Тя гласи: **Їоанна, дѹмамъ, тєзоименнаго на благодатьта пѹстыннаго житєлѧ, великаго постника. Їоаннъ, Ластовица сладкоглаголивѧ, славеи слатькопѣснивыи, страшныи на бѣси орѹжникъ твердыи търпѣнїємъ адамантъ. Їоаннъ, иноковъ основанїє, и стѣна непрособоримаѧ. Їоаннъ, скорыи помощникъ въ бѣдахъ сѫщымъ искѹсныи и безмездныи врачь неджгавымъ. Иоаннъ, слава и похвала пѹстиннымъ. Їоаннъ, свѣтило и ѹкрашенїє на Рылската пѹстыня. Їоаннъ, велїѧ честь на Българитѣ. Їоаннъ, земныи ангєлъ и небесныи человѣкъ...** /Врачански Софороний 1856:340/.

Сказанието е подписано с инициалите „П. Р. С.“. Така се подписва през Възраждането П. Р. Славейков (1827-1895 г.). Твърде е вероятно то да е негова преработка на житието на св. Патриарх Евтимий (Софроний Врачански 1856:340/.

Ораторската почит към св. Иван Рилски се засилва от началото на века. В 1905 година Доростолският и Червенски митрополит Василий произнася в дворцовия параклис Поучение за св. Ив. Рилски. Говори тематично - за добродетелите му и най-вече за „неговото благочестие“ и „набожност“ /Василий Доростолски и Червенски 1905:191/. По-голямата част от поучението е размишление за набожността.

Общо взето проповедите в чест на св. Иван Рилски се разработват в три аспекта: исторически, психологически и историко-психологически, както изисква и теорията на проповедта.

Историческият панегирик разглежда живота и дейността на светеца. Най-често се говори за епохата, в която живее, селския му произход от с. Скрино, странствуването му из Витоша и Рила планина, срещата му със св. цар Петър, основаването на Рилския манастир, за неговия Завет. Разказът за живота и дейността на св. Иван се развива по свидетелствата на неговите жития. Ето как известен наш проповедник-омилет представя епохата, в която живее и се подвизава св. Иван: „Великият рилски подвижник се роди скромно, живя праведно и умря заветно в преходното време на мъдрия Борис, през бурните години на храбрия Симеон, и в тъмните дни на благочестивия Петър - слабоволие и разложение гнетеше двореца; разточителство и пороци движеха болярите; угодливост и суета спъваха духовенството; ...глад и немотия гнетяха и душаха народа; еретиците играеха Юдинско хоро на българската земя; ...Византия ехидно потриваше ръце; пулсът на Църквата, държавата и народа спираше...“ /Ибришимов 1939:81/. Струва ни се, че характеристиката на епохата носи леко белега на риторичен хиперболизъм.

Психологическият панегирик разглежда моралния облик и добродетелите на св. Иван, без да разглежда подробно неговия живот. Най-често се изтъкват личния му духовен подвиг и заслугите му към българския народ.

Историко-психологическият панегирик разглежда и живота, и добродетелите му.

Но нека да започнем с историческия панегирик. Той като че ли преобладава в проповедническата литература. На фона на историческата действителност на IX-X в. образът на св. Ив. Рилски сияе с неземна светлина. Съставителят на Акатиста му го възпява като „пресветло светило на българската земя“ /Партений Левкийски 1955:159-167/.

Като разглеждат живота на светеца проповедниците представят св. Иван като „велик светец“ /Герасим Архимандрит 1959:8/, „велик всебългарски подвижник“ /Пимен Неврокопски 1988:3/, „молитвеник и покровител на нашия благочестив български народ“ /Иоаникий Сливенски 1985:4/, „светилник на род и Родина“ /Пимен Неврокопски 1988:3/, „пътуващ учител на вярата“ /Пимен Неврокопски 1987:2/, „народен закрилник“ /Ф., 1947, с. 10/), „гордостта и славата на нацията ни“ /Черноризец 1932:77/, „пръв народен будител“ /Милошев 1937:226/.

По-силно представя образа на св. Иван психологическият панегирик. Тук ще се спрем само върху някои автори, които на фона на общата литературна прослава на светеца правят по-особено впечатление.

Да се спрем например на едно слово на проф. д-р Тодор Поптодоров, дългогодишен преподавател по омилетика в Богословския факултет.

Още при формулирането на темата на проповедта уважаваният професор поставя силно емоционално в съзнанието на слушателя образа на св. Иван така: „Великият пустинник“ /Поптодоров 1937:98/. В уводната част, в т. нар. встъпление), той представя образа на св. Иван като велик светец на родната земя, който като „богомъдър войн Христов“, вглъбен в себе си, открива тайната на божествената светост и става светилник всенароден /Поптодоров 1937:98-99/.

По-нататък, като се вглъбява в образа на св. Иван, професорът прави следната психологическа характеристика на личността му: „От всичко се отрече. Богатствата, които земята му бе дала, подари на бедните и нещастните, на малките Христови братя. И дойде, самотен, и обнадежден от небесна закрила, всред непроходими гори, скали и урви, за да потърси Бога. Тайнствената и непонятна за обикновените хора песен на рилските усои го вдъхновяваше и ободряваше. В нея той откри гласа на Твореца, Който благодатно го зовеше на подвиг. Св. Йоан обикна Рила и пожела в нея да се отдаде на уединение, пост и молитва, защото намираше прилика между своя дух и тоя горд свръхземен исполин, който действително изглеждаше усамотен и замислен. Неговото богоозарено сърце копнееше за сладостите на рилските самоти - в тях да живее, в тях да утоли великата жажда за тиха светлина и небесно блаженство“ /Поптодоров 1937:99/.

Изваял по този начин образа на светеца, „омайните красоти“ на величествена Рила, в избликна на религиозно въодушевление, ораторът възкликва: „Св. Иван Рилски! Чие сърце в този момент не трепва при молитвения спомен за титана на българската религиозна воля... Св. Иван Рилски! Има ли българин по лицето на земята, който благоговейно не се прекланя пред неговата памет, пред паметта на този, който е образ на утешение и духовно съвършенство (мотивът е взет от тропара на светеца - с.м.), животът на когото бе живот на ангел в човешка плът? Има ли душа, която не се вълнува и трогва пред свръхземния подвиг на Божия служител, който в своето чисто желание да достигне небето, одухотвори и осмисли великата рилска пустиня, направи я светиня и необуреваем израз на единството на всички българи, пръснати по земята, направи я вековен страж на всички светли народни идеали, свещено място за отдих и молитва на будните български синове“ /Поптодоров 1937:100/.

Задълбочена психологическа характеристика на светеца прави и покойният патриарх Кирил. В редица свои проповеди той представя образа на св. Иван като „ярко светило“, поставено на величествената Рила, за да свети на всички /Кирил Патриарх Български 1959:87/. Прославен от Бога със святост /Кирил Патриарх Български 1959:206/, св. Иван става велик светец и покровител на българския народ /Кирил Патриарх Български 1963:247/, който в честити дни на българската национална съдба е напътвал народа ни в пътя на благочестието и светостта. А в дни на неволи и страдания като огнен стълб е водил българите да не погинат в неволята на

робството, на духовното угнетение и невежество /Кирил Патриарх Български 1961:161; Кирил Патриарх Български 1959:161/.

Прославен от Бога /Кирил Патриарх Български 1963:206/, св. Иван постига високи християнски добродетели. Основава манастир и става основоположник на общежителното монашество /Кирил Патриарх Български 1959:161; Кирил Патриарх Български 1969:247/.

Но св. Иван е не само отшелник. Ако отшелничеството е характерен белег за първата половина на неговия живот, във втората половина на живота си той възлиза на по-висока степен на съвършенство и става ангелоподобен. С основания от него манастир Пустиножителят влиза в нуждите на българската църковност. Разбрал необходимостта на времето, в което живее, послушал гласа на сърцето си, основава манастир, който допринася твърде много за укрепване на българската народност. Оценявайки в този аспект неговото дело „той израства пред нас в още по-исполински ръст“ /Кирил Патриарх Български 1963:207-208/.

Като представя така възторжено образа на светеца, покойният Патриарх Кирил се осмелява да го нарече „Моисей на българския народ“ /Кирил Патриарх Български 1969:246/. И както Моисей изведе Израил из Египет и го води четиридесет години из пустинята, за да го въведе в обетованата земя, така и св. Иван Рилски, бидейки новият Моисей, на новия Израил - българите, вече 1050 години го води „към обетованата земя на спасението в Иисуса Христа, към обетованата земя на народностната и духовна свобода“ /Кирил Патриарх Български 1969:248/.

Историко-психологическият панегирик разглежда както живота, така и добродетелите на Преподобния. И той носи своите особености. Едни панегирици започват с живота и след това преминават към анализ на добродетелите на светеца /Ибришимов 1939:78; Кирил Патриарх Български 1959:370-376; Никодим Сливенски 1967:221-224; Кирил Патриарх Български 1951:392-397/, други - първом правят психологическа характеристика на личността му и след това преминават към съответните исторически данни за него /Ф. 1947:100-102/, трети - обобщават двата метода /Серафим Йеромонах 1946:96-99/.

Общо взето в този вид проповед св. Иван е представен като „голям светец, ясновидец, пророк и духовен водач ... за българския народ“ през вековете /Кирил Патриарх Български 1957:394/. Силно се подчертава неговата богопреданост и прекрасна добродетелност /Кирил Патриарх Български 1959:372/, които го правят велик светец, „лъчезарно светило на българския народ“ /Димитров 1947:101/ и „небесен покровител на България“ /Серафим Иеромонах 1946:99/.

Целият живот на св. Иван в Рилската пустиня е „редица подвизи, изкушения, страдания, пост, молитви, един висок нравствен образ“-надарен с чудотворна сила от Бога /Т., 1927:70/.

Господ Иисус Христос казва: „Не може се укри град, който стои навръх планина. Нито запалят светило и го турят под крина, а на светилник и свети на всички вкъщи“(Мат. 5:14-15). Вече 1050 години св. Иван свети от висотата на своята света планина и огрява историческия друм на племето ни. Нашият народ винаги е тачил паметта му. Талантливи художници изписаха образа му. Вдъхновени поети му посветиха прекрасни песни.

Българската православна църква го възпява с чудно хубавия тропар: „Основа на покаянието, пример на умилението, образец на утешението и духовното съвършенство бе твоят равноангелски живот, Преподобне, който пребиваваше в молитва, постничество и сълзи. Прочее, отче Иоане, моли Христа Бога за нашите души“(гл.4).

Не по-малка духовна красота излъчва и неговият кондак: „Възжелал ангелски живот, Преподобне, и оставил всичко земно, дойде при Христа, и като се огради с Неговите заповеди, оказа се непоколебим стълб срещу вражеските нападения. Затова ти викаме: Радвай се, отче Йоане, светило пресветло!“(гл. 8).

ЛИТЕРАТУРА

Василий Доростолски Червенски 1905: Василий, Дорословски и Черевенски и митрополит. Поучение за св. Иван Рилски. - Димитров Вениамин. Сборник образцови проповеди. С., 1931.

Врачански 1856: Софроний Врачански. Евангелие поучително. За всички недели през годината, за господските и богородичните празници, и за поголемите светии. Събрал от словенски и от гречески Софрониа, епископ вратчанский, родом котленец, и сочинил на българский язик в 1806, обаче много неразумително, а сега преписано и поправено на чисто българский язик от свищовскаго учителя Теодора Теодорова Хрулюва. И прегледано добре от найискусни учители, а напечатано от Иована Стоянова, свищовченина, който е родом от с. Мердана в Терновско за душевна и телесна полза на православните християни. В книгопечатницата на Дим. Медакова в Нов Сад.

Гошев 1948: Гошев, Ив. Трите най-стари пространни жития на преподобни Иван Рилски.- ГСУ- БФ.т.XXV, С.

Димитров 1947: Димитров, Свещ. Борис. Великата нравствена победа, г.XXII, кн. 3.

Герасим Архимандрит 1959: Герасим, Архимандрит. Достойна почит на св. Иван Рилски. - „Църковен вестник“, бр. 39.

Дуйчев 1947: Дуйчев, Ив. Рилският светец, С.

Ибришимов 1939: Ибришимов, Диакон Георги. Слово за св. Иван Рилски. - Сп. „Православен пастир“, г. XII, кн.3.

Иванов 1917: Иванов, Й. Св. Иван Рилски и неговият манастир, С.

Иоаникий Сливенски 1985: Иоаникий Сливенски митрополит. Светило пресветло. - В-к „Църковен вестник“, бр. 27.

Кирил Патриарх Български 1957-1969: Кирил Патриарх Български. Път Господен, т.I, С., 1957; т. II 1959, т. III, 1961; т. IV, 1963; т. VI, 1969.

Климент Охридски 1970: Климент Охридски, Слова и поучения, С.

Милошев 1937: Милошев, Йосиф. Глас на пастирското сърце. Т. II, С.

Митяев 1961: Митяев, Кр. Боянските стенописи. Монография. Дрезден-София.

Никодим Сливенски 1967: Никодим, Сливенски митрополит. Попхристов, Свещ. Цвятко. Неделник. С.

Партений Левкийски 1955: Партений, Левкийски епископ. Богослужебная последования на все лето преподобному и богоносному отцу нашему Иоанну Рилскому с приложением. С.

Пимен Неврокопски 1968: Пимен, Неврокопски митрополит. Св. Иван Рилски Чудотворец. - В-к "Църковен вестник", бр.3.

Пимен Неврокопски 1987: Пимен, Неврокопски митрополит. Духовно слово за св. Йоан Рилски. - В-к „Църковен вестник", бр. 29.

Попруженко 1936: Попруженко, М. Г. Козма пресвитер, болгарский писатель X века. - Български старини, кн. XII. С.

Поптодоров 1937: Поптодоров, Великият пустинник. Сп. "Православен пастир". г. XIII, кн.3.

Серафим Йеромонах 1946: Серафим, Иеромонах. Св. Иван Рилски. Сп. „Православен пастир", г.XXII, кн.3.

Стара 1986: Стара българска литература, т. IV, С.

Т. 1927: Поптодоров. Народният утешител. Сп. „Православен пастир", г. IV, кн. 3.

Ф. 1947: Ф. Х. Всенародният наш покровител. Сп. „Православен пастир", г. XXIII, кн.3.

Черноризец 1932: Черноризец. Рилският пустиножител. Сп. "Православен пастир", г. VIII, кн.3.